

**AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI IJTIMOIIY-SIYOSIY
MADANIYATI**

Alimov Akbar Narboyevich

Samarqand iqtisodiyot va servis
instituti Ijtimoiy fanlar kafedراسi dotsenti,
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada Temuriylar davrida davlat tizimini mustahkamlash va uni boshqarishdagi tartib-intizom, qonunchilikni kengaytirishga imkoniyat yaratish, mamlakat himoyasini ta'minlash yo'lida qo'shinning qudratini oshirish kabi masalalar asoslab beriladi. Shuningdek Amir Temurning siyosiy qarashlari o'z davri ma'naviyati va davlat boshqaruvi ijtimoiy-falsafiy tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, axloq, bag'rikenglik, millatlararo totuvlik, barqaror taraqqiyot, ilmiy meros.

Annotation: In this article, issues such as strengthening the state system and discipline in its management, creating an opportunity to expand legislation, and increasing the power of the army to ensure the country's defense are explained in this article. Also, the political views of Amir Temur, the spirituality of his time and the state administration are analyzed socio-philosophically.

Key words: Central Asia, morality, tolerance, international harmony, sustainable development, scientific heritage.

Markaziy Osiyo mutafakkirlari va davlat arboblarning siyosiy-huquqiy merosini o'rganishda Sohibqiron Amir Temurning hokimyat va uni boshqarish to'g'risidagi qarashlarini o'rganish alohida ahamiyatga ega. Chunki, birinchidan, Amir Temurning siyosiy qarashlari o'z davri ma'naviyati va davlat boshqaruvi bilan bevosita bog'liq, ikkinchidan, bu masalaning xolisona va haqqoniy baholanishi davlat tepasida turgan birinchi rahbarning shaxsiy sifatlarini mukammalroq bilish, uning insoniyat tarixida tutgan o'rnini ob'ektiv baholash imkonini beradi. 1370 yilda Movarounnahr tahtining sohibi bo'lib, Samarqandni hokimyat poytaxtiga aylantirgan Amir Temur faoliyatidagi asosiy siyosiy yo'l mayda feodallar hukmronligini tugatish, muhim xalqaro karvon yo'llarida ustunlik qilib turgan Oltin O'rda, Eron va boshqa mamlakatlarning raqobatini engib, Movarounnahrning siyosiy-iqtisodiy quvvatini ta'minlay oladigan markazlashgan davlat tashkil etish edi. Shu jihatdan Amir Temurni o'z davri va o'z xalqi talab-extiyojlarini to'g'ri anglagan pragmatik hukmdor deyish o'rinlidir. Shuning uchun Sohibqiron mamlakatda davlat tizimini mustahkamlash, boshqarishdagi tartib-intizom, qonunchilikni kengaytirishga imkoniyat yaratish, soliqlarni tartibga solish, mamlakat himoyasini ta'minlash yo'lida qo'shinning qudratini oshirish kabi masalalarga katta e'tibor berdi.

Ma'lumki, Amir Temur o'z faoliyatining birinchi davri 1360-1385 yillarda Movarounnahrda markazlashgan davlat tuzib, o'zaro urushlarga chek qo'ygan bo'lsa, ikkinchi davri 1386-1405 yillarda boshqa mamlakatlarga bir qator harbiy yurishlarni amalga oshirdi. Bu harbiy yurishlarning sabablarini, umuman, Amir Temurning siyosiy-huquqiy qarashlarini u qoldirgan nazariy va amaliy qo'llanma "Temur tuzuklari"ni chuqur o'rganmay turib tushunish mushkuldir. Yangi tashkil topgan

davlatning chegaralarini mustahkamlash, tashqi dushmanlardan himoyalaniish, karvon yo'llarini qaroqchilardan tozalash, xiyonatchi, sotqin, aldamchilarni jazolash, bo'ysunmaganlarni itoat ettirish, o'zining siyosiy ta'sirini kengaytirish kabi holatlar Amir Temur harbiy yurishlariga sabab bo'lgan edi. Masalan, 1379 yilda Amir Temur O'risxonni engib, Oltin O'rda taxtiga To'xtamishxonni o'tqazgan, unga ko'p iltifotlar ko'rsatgan edi. Lekin To'xtamishxon Movarounnahrda bir necha bor talonchilik yurishlarini amalga oshirgach, 1395 yil 15 aprelda kunduzchada Amir Temur To'xtamish va Oltin O'rda taqdirini bir yo'la hal qilgan edi. Shu o'rinda mashhur mojar (vengr) olimi Herman Vamberining "Temurni Chingizxon bilan bir qatorga qo'yib, uni yovuz, o'zboshimcha, mustabid hokim deb atovchilarning fikrlari ikki tomonlama xatodir. U, avvalo, o'zining g'olibona qurolini zamonasining odatiga ko'ra ishga solgan osiyolik hokim edi. Uning dushmanlari ta'kidlagan qabih ishlari va vayronagarchiliklari esa biror jinoyat uchun olingan o'ch edi, xolos. To'g'ri, bu o'ch juda qattiq, lekin shu bilan, adolatli edi"¹⁸⁶, deb yozganligi bejiz emas.

Temur o'z siyosiy qarashlari va davlatchilik faoliyatida qanday bo'lmasin nizo va urush chiqarish va shu yo'l bilan mol-dunyo orttirishni maqsad qilib qo'ygan emas. Bu holni "Temur tuzuklari"dagi ayrim tafsilotlardan ham bilib olish mumkin. "Jahongirlik qilishga kirishganimda, deb yozadi Sohibqiron, to'rt narsani xotiramda saqladim. Birinchisi qaysi mamlakatni zabt etmoqchi bo'lsam, to'g'ri tadbir va kengash bilan ish tutdim. Ikkinchisi xatoga yo'l qo'ymaslik uchun har bir ishni ko'p o'ylab, sergaklik va ehtiyotkorlik bilan qildim... Uchinchisi uch yuz o'n asil, zotli, shijlatli va aql-farosatli er yigitlarni atrofimga birlashtirdim... To'rtinchisi qaysi ishni chorayu tadbir bilan bitirishning iloji bo'lsa, unda qilich ishlatmadim"¹⁸⁷. Amir Temur takliflarini rad etgan, unga nisbatan har xil ig'volar qilgan hukmdorlarga qarshi daf'atan urush e'lon qilmagan, aksincha, ular bilan muzokaralar olib borgan, o'z siyosatini va imperiyasining asl maqsadlarini tushuntirishga harakat qilgan. Bu tadbirlarning foyda bermasligiga ko'zi etgandagina jang harakatlari haqida amrlari bilan maslahat qilgan, ularning maslahatlari bilan ish tutgan. Turkiyaning buyuk sultoni Boyazid Yildirim, Oltin O'rda hukmdori To'xtamishxon bilan bo'lib o'tgan janglar shunday hodisalarga misol bo'la oladi. Qayd etish kerakki, ana shunday savob-maqsadlarni nazarda tutgan urush va kurashlar hamma zamonlarda ham, jumladan, biz yashab turgan hozirgi zamonda ham qoralanmaydi, ularga adolat va tinchlik o'rnatishning, xalqlar baxt-saodatini ko'zlagan taraqqiyotiga yo'l ochishning bir vositasi, majburiy usullari deb qaraladi. Chunonchi, hozir dunyoning ko'p mamlakatlarida ro'y berib turgan terrorism, diniy ekstremizm va boshqa yovuz kuchlarga qarshi kurashlar shunga dalildir¹⁸⁸.

Temur tuzuklarida davlat tizimi, davlatdagi lavozimlarning vazifasi, undagi turli toifalar va ularga munosabat, davlatni boshqarishga asos bo'lgan qoidalar, qo'shinlarning tuzilishi, uni boshqarish, ta'minlash, rag'batlantirish, qo'shin turlarining tutgan o'rni va o'zaro munosabati kabi masalalar bayon etilgan. Ta'kidlash joizki, davlatchiligimiz tarixida davlat boshqaruviga doir asar yozib qoldirgan yagona hukmdor Amir Temur hisoblanadi. Oliy maqomdagi hukmdorning davlatchilik

¹⁸⁶Темур тузуклари/ Масъул муҳаррир Муҳаммад Али. Т., 116-117 бетлар

¹⁸⁷Ғойибов Н. Темур тузукларида Соҳибқирон ҳарбий сиёсатининг асослари// Ҳуқуқ-Право-Law. 2002 №. 24-бет

¹⁸⁸ Каримов И. Маънавий юксалиш йўлида. Т., 1998. 411-бет.

masalalari haqida mukammal asar bitishi dunyo xalqlari tarixida kamdan-kam uchraydigan holdir. O'zbek davlatchiligining Amir Temur va Temuriylar taraqqiy ettirgan davrini tahlil etishda, milliy davlat boshqaruvi tizimi shakllana borish yo'lining o'ziga xos jihatlarini aniqlashda "Temur tuzuklari" bizga nihoyatda qo'l keladi. Amir Temur jamiyatning biror-bir tabaqasiga imtiyoz bermaydi. Garchi ul zot zamonasi tartiblariga mos ravishda jamiyatni o'n ikki toifaga ajratsa-da, ammo mohiyatan ular aslida barcha ijtimoiy guruhlarni qamrab olgan edi. Amir Temur qaysi sabablarga ko'ra jang qilgan va qaysi mamlakatni zabt etgan bo'lmasin, u erda zudlik bilan o'zining asosiy maqsadini hayotga tatbiq etishga kirishgan. Mamlakat aholisining holini so'ragan, olimu fozillarni siylab, ularning ijodlari uchun keng shart-sharoitlar yaratgan, adolat va tinchlik o'rnatgan, obodonchilik sohasiga katta e'tibor bergan. Islom Karimov ta'biri bilan aytganda, "tarix bu ko'hna dunyoda ko'p jahongirlarni biladi. Ularning aksariyati faqat buzgan Amir Temur ulardan farqi shundaki, u umr bo'yi bunyodkorlik bilan mashg'ul bo'lgan. Eng muhimi mazkur qurilishlar geografiyasi birgina Turkiston bilan chegaralanib qolgan emas. Buning isboti sifatida Sohibqiron qadami etgan joylardagi tarixiy obidalarni eslashning o'zi kifoya"¹⁸⁹. Umuman Amir Temur davlati "Tuzuklardagi" o'n ikki qoida asosida idora etilgan. Bu qoidalar hozirgi zamonda ham o'z amaliy ahamiyatini yo'qotmaganligini bois, ko'p temuriyshunoslar, masalan, pokistonlik Hanif Ramey ham Temurni buyuk shaxs sifatida ta'riflab, davlat tuzish tartibini Amir Temurdan o'rganishimiz lozim, deydi¹⁹⁰.

Xulosa qilib aytganda Amir Temur xalqimiz dahosining timsoli, ma'naviy qudratimiz ramzi sifatida millatimiz ma'naviy o'zagini o'zining "tuzuklari" va o'gitlarida ifoda etib, bu ulkan merosni o'rganishga qiziqish dunyo miqyosida ham tobora ortib bormoqda. Buyuk Sohibqironning hayoti va faoliyatini Osiyo, Afrika, Evropa va Amerika qit'alari mamlakatlarida temurshunos olimlar tomonidan atroflicha o'rganishga qiziqish ko'chayib yangi-yangi temurshunoslar markazlari yuzaga kelmoqdaki, Amir Temur ma'naviy merosi dunyo xalqlari merosiga aylanib bormoqda. Darhaqiqat, ma'naviy qudratimiz ramzi buyuk Sohibqiron bobomiz tavallud kunining muntazam yuksak darajada nishonlanib kelinishi, yubiley sanalarining o'tkazilishi, tashkil etilayotgan turlicha ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar ham ulug' ajdodimiz merosini o'rganish va avlodlari orasida munosib vorislarni tarbiyalashga xizmat qiluvchi o'ziga xos maktabi vazifasini o'tamoqda.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Темур тузуклари/ Масъул муҳаррир Муҳаммад Али. Т., 116-117 бетлар
2. Ғойибов Н. Темур тузукларида Соҳибқирон ҳарбий сиёсатининг асослари// Ҳуқуқ-Право-Law. 2002 №. 24-бет
3. Каримов И. Маънавий юксалиш йўлида. Т., 1998. 411-бет.
4. Ғойибов Н. Темур тузукларида Соҳибқирон ҳарбий сиёсатининг асослари// Ҳуқуқ-Право-Law. 2002 №. 25-бет
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.1 - Т.: " Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти,2006. - Б.37.

¹⁸⁹Ғойибов Н. Темур тузукларида Соҳибқирон ҳарбий сиёсатининг асослари// Ҳуқуқ-Право-Law. 2002 №. 25-бет

¹⁹⁰ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.1 - Т.: " Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти,2006. - Б.37.